

Ekonomiska system — ett mångdimensionellt fenomen*

Sedan ungefär ett sekel tillbaka har det varit kutym att diskutera problem beträffande samhällets ekonomiska organisation — dvs frågan om val av ekonomiskt system — med utgångspunkt från begreppen kapitalism och socialism. Tittar man närmare på debatten om kapitalism och socialism finner man emellertid mycket snart att valet av ekonomiskt system är ett ytterst sammansatt problem. Det visar sig också att begreppen kapitalism och socialism är mycket vaga och trubbiga instrument för en analys av detta problem.

Detta illustreras redan av det sätt på vilket termerna i dag används för att karakterisera olika länder i världen. Vad är exempelvis en term som kapitalism värd som analytiskt instrument när den i praktiken används för att karakterisera det ekonomiska systemet i så olika samhällen som de starkt pluralistiska skan-

dinaviska länderna och det monolitiska Tyska riket under Hitlertiden — eller ekonomiska system så skilda som i USA, Japan, Österrike och Argentina? Och vad ger termen socialism för information när den används för så olika företeelser som de ekonomiska systemen i Sovjet, Jugoslavien, Syrien och Tanzania — för att inte tala om sådana kontraster som tysk nationalsocialism och nordeuropeisk socialdemokrati? Eller, för att något provokativt illustrera ungefär samma problem: Övergår ett land med diktatur och privat företagsamhet från att vara en "kapitalistisk diktatur" till att vara ett "socialistiskt samhälle" om statsledningen (med eller utan dominans av militärer) utsträcker sin totalitära makt till att även omfatta central statlig bestämning av produktionskvantiteter, investeringar och priser, eventuellt i samband med nationaliseringar?

Om begreppen kapitalism och socialism är alltför vaga för en fruktbar analys av ekonomiska system, vad är då alternativen? Finns det något mera ändamålsenligt sätt att klassificera ekonomiska system? När man försöker besvara den frågan, måste man till att börja med ha en uppfattning om vad som menas med "ett ekonomiskt system". Här kommer jag att nöja mig med en mycket allmän definition: *institutioner och mekanismer för beslutsfattande beträffande produktion, investeringar och konsumtion i en hel samhällsekonomi*. Sedan man väl beslutat sig för denna definition återstår att avgöra vilka aspekter på institutioner och mekanismer som skall tas med. Redan den skenbart "en-

Professor ASSAR LINDBECK är chef för Institutet för internationell ekonomi, Stockholms universitet. Lindbeck har arbetat över ett brett fält inom nationalekonomin med tonvikt på penningteorin. För närvarande forskar han inom internationell penningteori och ekonomiska system. Han har på det senare området publicerat "Den nya vänsterns ekonomi" (1970) och antologin "Ekonomiska system" (1971).

* Jag är tacksam för kommentarer från Rolf Eidem, Nils Lundgren och Staffan Viotti till ett tidigare utkast.

dimensionella” distinktionen mellan socialism och kapitalism visar sig vid ett närmare studium innefatta en mängd olika aspekter — eller ”dimensioner” — beträffande institutioner och mekanismer för ekonomiskt beslutsfattande: ägarstruktur, graden av centralplanering, den nationella ekonomins relation till omvärlden, marknadernas, de ekonomiska incitamentens och konkurrensens roll, osv. Frågan om val av ekonomiskt system är alltså ett i hög grad ”mågdimensionellt” problem. Det är i princip nödvändigt att studera *samtliga* dessa dimensioner och deras förhållande till varandra.¹

Jag kommer här att dela upp och systematisera analysen på *åtta* sådana ”dimensioner” av ekonomiska system. Uppdelningen och systematiseringen tjänar två huvudsyften. Dels ger den en disposition för den följande diskussionen, dels skapar den goda möjligheter att studera sambanden mellan olika inslag i ett ekonomiskt system, såsom konsekvenserna av att försöka kombinera en viss typ av institution eller mekanism (exempelvis kollektivt ägande) med en annan (såsom decentraliserad beslutsfattning). Det är just vid ett studium av frågor av detta slag som många av de viktigaste och intressantaste problemen beträffande ekonomiska system kommer fram.

De åtta dimensionerna presenteras schematiskt i *diagram 1*. Den *första* gäller valet, eller snarare avvägningen, mellan decentralisering och centralisering i den ekonomiska beslutsprocessen; jag tänker då främst på frågan om på vilken ”nivå” som ekonomiska beslut fattas: hushålls-, företags-, kommun-, nationalstats- eller överstatlig nivå. Däremot behandlas inte de geografiska aspekterna på ett lands näringsliv, dvs var folk bor eller var byggnader och anläggningar ligger.

Den *andra* dimensionen är valet mellan marknader och administrativa processer som metod för informationspridning, produktionsinriktning (”resursallokering”), fördelning av nyttigheter bland olika hushåll samt koordinering av ekonomiska beslut. Den *tredje* dimensionen avser kontrasten mellan privat och kollektivt ägande, av vilka båda kan före-

komma i mycket varierande former. De *fjärde* och *femte* dimensionerna gäller användningen av incitament respektive ordergivning — både för individer (främst löntagare) och företag. De *sjätte* och *sjunde* dimensionerna avser användningen av konkurrens mellan fristående beslutsenheter — dels för individer dels för företag. Den *åttonde* dimensionen, slutligen, gäller valet för ett land mellan att integreras i ett flernationellt, eller internationellt, ekonomiskt system och att gå in för i huvudsak självförsörjning, dvs autarki.

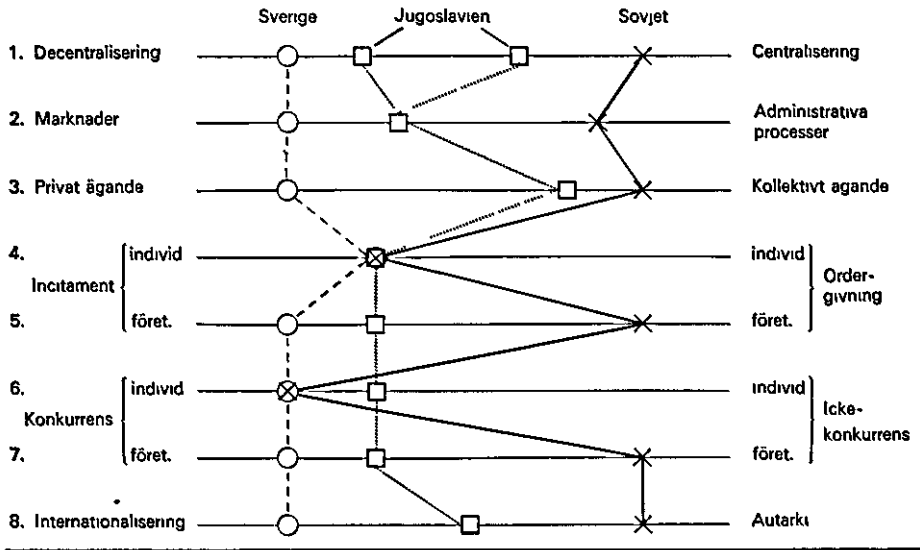
Denna uppdelning på åtta dimensioner är naturligtvis varken uttömmande eller invändningsfri. Kanske vore det fruktbart både att lägga till nya dimensioner och att dela upp flera av de här presenterade i ytterligare underavdelningar. Det väsentliga är emellertid att det flerdimensionella betraktelsesätt som här lagts på ekonomiska system är långt fruktbare än det ”endimensionella” synsätt som ofta karakteriserar diskussioner i termerna socialism och kapitalism.

Kanske beror det traditionellt ”endimensionella” betraktelsesättet på att man — medvetet eller omedvetet — antar en *entydig korrelation* mellan alla dessa olika dimensioner, exempelvis så att socialism skulle betyda kollektivt ägande, centralplanering och ett avståndstagande från såväl marknader, ekonomiska incitament som konkurrens och att kapitalism skulle innebära motsatsen i *alla* de här presenterade dimensionerna. Redan ett studium av den politiska och vetenskapliga debatten ger snabbt besked om att saken inte kan vara fullt så enkel. Det finns socialister som pläderar för decentralisering, marknader och ekonomiska incitament. Och det finns kapitalistiska länder som infört starka inslag av centralplanering.

Redan dessa förhållanden gör det nödvändigt med en systematisk studie av alla dessa olika dimensioner och deras inbördes relationer. Som en inledning till denna studie kan det emellertid vara instruktivt att schematiskt rita in några ”profiler” i *diagram 1* över i verk-

¹För en analys av alternativa ekonomiska system se exempelvis antologin [*Ekonomiska system*, 1971].

Diagram 1

ligheten förekommande ekonomiska system, i termer av de åtta utvalda dimensionerna. Skalan för var och en av de åtta dimensionerna, utefter de horisontella axlarna, är odefinierad och saknar därmed helt precision; i flera fall är det till och med diskutabelt när ett visst land i diagrammet skall anses ligga till "höger" eller "vänster" om ett annat land utefter en viss axel. Detta hindrar emellertid inte att diagrammet, med de inritade "profilerna", kan vara upplysande som en *principskiss*, avsedd att ge ett tankeschema med empiriska illustrationsmöjligheter. Diagrammet skall alltså ses som en *illustration* till resonemanget i texten, snarare än som någon ytterligare information.²

"Sovjet-profilen", som är avsedd att illustrera det ekonomiska systemet i Sovjet, anges med den heldragna linjen — en ganska taggig profil långt till höger i diagrammet. (De som önskar kalla Sovjetsystemet ett "vänstersystem" kan, om de så önskar, spegelvända hela diagrammet.) Sovjet betraktas med andra ord i diagrammet som ett starkt autarkiskt ekonomiskt system med utpräglat centralistiska, administrativt uppbyggda beslutsprocesser, med ett dominerande inslag av kollektivt ägande och med ordergivning och centralplanering som styrmedel när det gäller *företagens* verksam-

het — i kombination med starka (ekonomiska) incitament för *individer* (via lönedifferenser) och en utpräglad konkurrens mellan dessa om olika befattningar (bland annat via ett utpräglat meritssystem i skolor och på arbetsplatser). En profil av det ekonomiska systemet i Tyskland under perioden 1937—45 skulle se nästan identisk ut med den sovjetiska, med undantag för ägar-dimensio-

² I viss utsträckning är det utan tvivel möjligt att åstadkomma grova kvantitativa mått för de olika dimensionerna. Man kan exempelvis tänka sig att mycket grovt mäta dimension 1 med siffror över den andel av produktions- och/eller investeringsbesluten som fattas eller indirekt styrs från centrala myndigheter, modifierat med ett mått på koncentrationsgraden i företagssektorn; dimension 2 med den andel av BNP som säljs på marknader; dimension 3 med siffror över nationalförmögenhetens fördelning på privat respektive offentlig/kooperativ sektor; dimension 4 genom lönedifferenser (efter skatt och inkomstprövade transferreringar) för löntagare; dimension 5 genom andelen beslut om produktion och/eller investeringar som fattas efter vinstkriterier på företagsnivå. Dimensionerna 6 och 7 är svåra att över huvud taget kvantifiera; det blir kanske nödvändigt att här helt nöja sig med kvalitativa omdömen. Däremot kan kanske ett grovt mått på dimension 8 åstadkommas genom siffror över den andel av näringslivet som är utsatt för internationell konkurrens, eller möjligen siffror över importens plus exportens andel av BNP, eller liknande.

nen, eftersom ägandet formellt var privat — en illustration till svagheten att studera ekonomiska system i huvudsak med hänsyn till den formella ägarstrukturen.³

Sveriges ekonomiska profil karakteriseras i diagrammet som ett relativt decentraliserat och starkt internationaliserat marknadssystem, med i huvudsak privat ägande, i hög grad baserat på (ekonomiska) incitament och konkurrens både när det gäller företag och individer. Under sextioalet har dock vissa förändringar inträffat i det ekonomiska systemet i Sverige. I diagrammet återspeglas dessa som förskjutningar åt "höger" främst i dimensionerna 3 och 4 (återspeglade den partiella socialiseringen av sparandet och de starkt ökade marginalskatterna), och en förskjutning åt "vänster" i dimensionerna 7 och 8 (båda återspeglade den skärpta internationella konkurrensen). Troligen kan man också tala om en viss förskjutning åt "höger" i diagrammet i dimensionerna 1 och 2 (på grund av den offentliga sektorns expansion, ökad användning av selektiva metoder i den ekonomiska politiken och kanske också en något ökad koncentration av företagsstrukturen).

Jugoslavien, slutligen, kan karakteriseras som en "mellanprofil" med en kombination av å ena sidan i huvudsak kollektivt ägande och å andra sidan ett marknadssystem, med över tiden starkt varierande centraliseringsgrad (markerat i diagrammet som två lägen på den översta axeln) och med starka inslag av (ekonomiska) incitament och konkurrens både när det gäller företag och individer.

1. Decentralisering kontra centralisering

Vid en genomgång av våra åtta dimensioner är det lämpligt att börja med den första — valet mellan centralisering och decentralisering i den ekonomiska beslutsprocessen. Ett ställningstagande i denna fråga får nämligen, som vi skall se, en avgörande betydelse för möjligheterna att välja position när det gäller de övriga dimensionerna. Vi kan därför i själva verket betrakta valet mellan centraliserade och decentraliserade system

som ett "överordnat" problem vid analys av ekonomiska system.

Med ett renodlat decentraliserat ekonomiskt system menas här ett samhälle: 1) där det individuella *hushållet* självt fattar beslut när det gäller valet mellan fritid och arbete, liksom beträffande val av bostadsort, konsumtionsvaror och sparande; och 2) där det enskilda *företaget*, i ett samhälle med många självständigt agerande företag, självt beslutar om lokalisering, produktval, produktionsvolym, produktionsmetoder, investeringar och "destination" för levererade varor och tjänster.

Med ett renodlat centraliserat ekonomiskt system menas ett samhälle där alla dessa beslut fattas av en central myndighet, som alltså bestämmer såväl *vad* som skall produceras, *hur* det skall ske som till *vilka* hushåll och företag som leveranserna av varje vara och tjänst (inklusive anställning av arbetskraft) skall göras. Om de centraliserade besluten är *samordnade* av den centrala myndigheten kan man kanske säga att systemet karakteriseras av "central produktionsplanering". Mellan den helt decentraliserade och den helt centraliserade polen finns naturligtvis ett stort antal mellanlägen och varianter.

En jämförelse av funktionssättet hos decentraliserade och centraliserade ekonomiska system kan lämpligen läggas upp som en analys av de "fördelar" som vanligen anses vara förknippade med decentraliserade respektive centraliserade system — här klassificerade på fem olika grupper för vardera system.

Fördelar med decentralisering

I. Det klassiska argumentet för ett decentraliserat beslutsfattande i ekonomiska frågor (dvs när det gäller beslut om konsumtion, produktion, investeringar etc) är att *kunskapen* om ekonomiska förhållanden i samhället är starkt fragmenterad och utspridd, dvs decentraliserad, och dessutom dyr och svår att centralisera utan stora förluster av viktig information.

Argumentet är särskilt lätt att förstå och uppskatta när det gäller kunskap om

³ En intressant analys av det ekonomiska systemet i Tyskland under denna period finns i W. Euken. [Euken 1948.]

hushållens önskemål (preferenser) — beträffande yrke, arbete, konsumtion, spara-
rande etc. Det vore inte endast enormt
resurskrävande utan också kolossalt oöf-
förlitligt om offentliga myndigheter skul-
le behöva undersöka (fråga?) varje per-
son hur han värderar alla olika varor i
förhållande till varandra: hur många
vindrivor Svensson — vid olika kon-
sumtionskvantiteter i utgångsläget — är
villig att avstå från för att få ytterligare
ett äpple, och motsvarande fråga för tio-
tusentals andra varor.

Problemet är emellertid ganska likar-
tat när det gäller kunskap om produk-
tionsprocesser och avsättningsmöjlighe-
ter, eftersom kunskapen om alternativa
möjligheter att producera och avsätta
hundratusentals, eller snarare miljontals,
olika varor och tjänster även i ett så li-
tet land som Sverige ligger utspridd på
hundratusentals olika företag. Om man
försöker överföra denna kunskap till en
central beslutsenhet för ekonomin som
helhet — låt oss kalla den "Centrala
Myndigheten" — måste huvuddelen av
denna kunskapsmassa "silas bort" för att
den över huvud taget skall kunna hanter-
as. Risken är då utomordentligt stor
att en ansenlig del av just den informa-
tion som är strategisk för produktions-
beslut försvinner i processen.

Detta beror på flera omständigheter:
1) Vid informationsöverföring av detta
slag är "mottagarnas" kapacitet att ta
emot information avsevärt mycket mind-
re än "sändarnas" kapacitet att skicka in-
formation, eftersom de förra är så myc-
ket färre än de senare (i den besluts-
pyramid som blir nödvändig vid centrali-
sering av beslutsfattande). 2) Härtill
kommer att mottagarnas möjlighet att
förstå den verkliga innebörden i de sän-
da meddelandena i regel avtar starkt med
individernas avstånd från produktions-
processer och avsättningsområden. 3) I de
högsta beslutsorganen är dessutom ar-
betsbördan så stor att lågt kvalificerade
assistenter i dessa organ i realiteten får
ta hand om besluten, vilket betyder att
viktiga beslutsfattare i starkt centralise-
rade system inte bara är svagt informe-
rade i nästan varje enskild fråga, de
har dessutom i stor utsträckning *all-
mänt* låga kvalifikationer på relevanta
områden, i förhållande till cheferna i de

lägre organen (företag och offentliga in-
stitutioner, såsom skolor, sjukhus etc).
[Lindbeck 1971, 2.]

Den klassiska slutsatsen i ekonomisk-
teoretiska analyser av dessa observation-
er om kunskapens fragmenterade och
decentraliserade karaktär är att det är
rationellt att i största möjliga utsträck-
ning förlägga beslut om konsumtion,
produktion och investeringar på den nivå
där informationen redan finns, i stället
för att försöka överföra informationen
till en central beslutsenhet i samhället
(Centrala Myndigheten).

För att ett system där produktions-
besluten fattas av individuella företag
skall kunna betecknas som ett "decentra-
liserat" system räcker det naturligtvis
inte att konsumtionsbeslut fattas av indi-
viduella hushåll och produktionsbeslut
av individuella företag; det fordras ock-
så, som redan antytts, att det finns *ett
betydande antal* av varandra oberoende
företagsenheter. I Sverige, med dess fle-
ra hundratusen företag — varav några
hundra brukar betecknas som "storföre-
tag" (med mer än 500 anställda) — är
detta villkor i hög grad uppfyllt, även
om ägarfördelningen av aktiekapitalet i
industrisektorn karakteriseras av en be-
tydande koncentration, eftersom ungefär
hälften av aktiekapitalet i de börsnotera-
de företagen tycks ägas av en eller någ-
ra få procent av aktieägarna, dvs av
storleksordningen 5 à 10 000 personer
och institutioner, med en mycket sned
fördelning även inom denna grupp.

II. Ett andra ofta använt argument för
decentralisering är att den möjliggör
konkurrens — mellan företag likaväl
som mellan individer. Argumentet byg-
ger på observationen att konkurrens för-
utsätter flera av varandra oberoende age-
rande enheter, vilket just är motsatsen
till centralisering. Då återstår naturligt-
vis frågan om konkurrens är eftersträ-
vansvärt eller inte. Detta kommer att
tas upp under dimensionerna 6 och 7 ne-
dan.

III. Ett tredje argument för decentra-
lisering är att det är enkelt att i decen-
traliserade system utnyttja ekonomiska
och andra *incitament* som metod att sti-
mulera individer och företag till goda
prestationer i produktionssystemet. En
anledning är att individer och företag i

decentraliserade system själva på ett omedelbart sätt får kännning av verkningarna av sina egna beslut — medan centralisering i stor utsträckning innebär att beslut fattas "åt andra" och "för andra" än beslutsfattarna själva. Jag återkommer till frågan om incitament under dimensionerna 4 och 5.

IV. För det fjärde ger decentraliserade system goda möjligheter att utnyttja *initiativkraft och kreativitet* hos stora befolkningsgrupper, medan centraliserade system förbehåller möjligheterna att ta nya initiativ till dem som redan nått toppen av samhällets beslutspyramider — en speciell aspekt av incitament-argumentet. Detta är, enligt min personliga mening, en helt avgörande synpunkt, eftersom både allmän livserfarenhet och systematisk empirisk forskning tyder på att nya initiativ och avsteg från invanda rutiner ofta tas just av "outsiders", dvs av andra än dem som styr i de stora samhällspyramidernas toppar. Ett exempel är den stora roll för innovationsprocessen på produktionsområdet som spelas av små och ofta nystartade företag, inte sällan på initiativ av unga människor som inte hunnit klättra upp till de stora pyramidernas toppar, eller av människor som inte velat underordna sig den lojalitet uppåt, och därmed sammanhängande konformism, som ofta krävs för att snabbt klättra i byråkratins karriärstegar.

Kreativitet samt vilja, mod och förmåga att ta nya initiativ tycks — liksom kunskap — vara starkt *utspridd* i samhället, snarare än förbehållna centralt placerade administratörer och politiker. Vi vet emellertid inte i förväg vilka som har dessa egenskaper. Enda chansen att få reda på det tycks vara att låta så många som möjligt agera självständigt, vilket just kräver ett starkt decentraliserat system — inte minst när det gäller nyetablering av företag och lansering av nya produkter och produktionsprocesser.

V. Ett femte ofta anfört argument, slutligen, för att eftersträva ett decentraliserat ekonomiskt system är att ett sådant är en förutsättning för *ett pluralistiskt samhälle*, dvs ett samhälle med många maktcentra. Decentralisering innebär att ekonomiska beslut i ett sam-

hälle återspeglar fördelningen bland många olika personer av kunskap, förväntningar och värderingar — medan centralisering av beslut kan väntas betyda en svag korrelation mellan å ena sidan beslut och å andra sidan fördelningen i samhället av kunskap, förväntningar och värderingar. Ekonomiska beslut är dessutom så fundamentala för människornas liv att ett pluralistiskt samhälle förutsätter ett pluralistiskt, och därmed ett decentraliserat, samhällsekonomiskt system.

Företagare har ofta blicken klar för många av här nämnda egenskaper ("fördelar") med decentraliserade ekonomiska system — medan politiker, offentliga administratörer och politiska ideologer ofta tycks ha betydligt svårare att se dem, kanske av det enkla skälet att decentralisering av ekonomiska beslut är en metod att begränsa makt hos just dessa grupper. Att företagare så sällan tycks se att ungefär samma argument också kan anföras för decentralisering *inom* företagen — ned till verkstadsgolv och kontorsgolv — beror väl på att sådan decentralisering begränsar just företagsledningens makt. Dagens krav på företagsdemokrati — dvs på decentralisering inom företagen — kan alltså delvis motiveras med ungefär samma argument som ekonomer alltsedan Adam Smiths dagar, ofta med instämmande från företagsledare, använt till försvar för en decentralisering av ekonomiska beslut ned till företagsnivå.

Fördelar med centralisering

Även argumenten för centralisering av vissa typer av ekonomiska beslut är relativt välkända.

I. Ett första argument baseras på de i nationalekonomiska läroböcker utförligt behandlade *imperfektionerna i decentraliserat beslutsfattande*, dvs problem som är omöjliga eller svåra att klara utan centrala beslut. De klassiska exemplen är: 1) att tillgång till kollektiva varor (såsom försvar, polisväsende, rättsväsende etc) ofta kräver centraliserade beslut; 2) att försörjningen i decentraliserade system tenderar att bli svag på produktionsområden med extremt låga rörliga kostnader i förhållande till de fasta kostnaderna (exempelvis broar och vissa

andra delar av infrastrukturen); 3) att "externa effekter" (såsom produktionsprocessens effekter på miljön) ofta försummas i kalkylerna vid decentraliserad beslutsfattning; 4) att inkomstfördelningen (mellan individer och mellan regioner) i decentraliserade system ofta avviker från de önskemål som medborgarna i ett land uttrycker via allmän omröstning (dvs på politisk väg); och 5) att viss ekonomisk instabilitet (såsom konjunkturfuktuationer), med inflation och/eller arbetslöshet, ofta uppkommer i decentraliserade system (även om modern konjunkturforskning visat att mycket av den observerade instabiliteten i själva verket är ett resultat av regeringarnas eget agerande, dvs av själva de centrala besluten).

Allt detta är välkända argument för en centralisering av vissa typer av ekonomiska beslut — delvis helt enkelt argument för en statsmakt. En strävan att lösa dessa problem via centrala politiska beslut har också blivit utgångspunkten för den kraftiga expansionen av den offentliga sektorn när det gäller konsumtion och investeringar, socialförsäkringar, fördelningspolitik, lokaliseringspolitik, arbetsmarknadspolitik, miljöpolitik, bebyggelselagstiftning (såsom "zoning"), forskningspolitik och konjunkturpolitik.

Eftersom dessa synpunkter närmast är allmännyttiga (behandlade i elementära läroböcker i nationalekonomi) skall synpunkterna inte närmare utvecklas här. Två påpekanden om argumentens räckvidd bör emellertid göras.

För det första förutsätter här diskuterade argument för centralisering inte nödvändigtvis en centralisering av själva produktionsbesluten, annat än i viss mån när det gäller kollektiva varor och offentlig infrastruktur; (även i dessa båda fall kan för övrigt själva produktionen av kapitalutrustningen, om man så önskar, göras av privata företag på entreprenad).

För det andra är flera av dessa argument för centralisering starka skäl att flytta över vissa beslut från nationalstatsnivå till organ *ovanför* nationalstaten. Detta gäller i hög grad beslut beträffande de externa effekterna på miljön, exploateringen av naturresurser (exempelvis under havsbotten), men också frågor

om lagregler för multinationella företag, fördelningspolitik och stabiliseringspolitik, exempelvis beträffande räntor, växelkurser och företagsbeskattning.

II. Ett andra argument för centraliserad beslutsfattning uppkommer om man i ett land "till varje pris" önskar en mycket *snabb omställning* av resurserna, exempelvis i samband med försvarsmobilisering eller krig. När ett enda mål prioriteras — exempelvis att vinna ett krig — och detta kräver en snabb omställning av resurserna är det knappast någon tvekan om att en starkt centralt styrd omställning är överlägsen andra alternativ. En något likartad situation föreligger om ett land snabbt önskar genomföra drastiska *institutionella förändringar* — exempelvis jordreformer eller nya typer av kreditinstitut, offentliga institutioner, företag etc. Central beslutsfattning i detta syfte — dvs planerade förändringar av institutioner (som egentligen inte heller kräver några centrala *produktionsbeslut*) — har troligen särskild vikt för u-länder.

III. Ett tredje argument för centraliserade ekonomiska insatser, främst när det gäller informationspridning, baseras på iakttagelsen att en del kan stå att vinna på att vissa investeringsbeslut koordineras redan på planeringsstadiet (ex ante) och inte endast "i efterhand" (ex post). Ett viktigt exempel är att man kan önska sig en koordinerad utbyggnad dels av en stor industrianläggning dels av därtill knuten infrastruktur, såsom transportanläggningar, bostäder och kommunal service. Vad som här i första hand erfordras är ett någorlunda väl utvecklat *informationssystem när det gäller investeringsbeslut*, utöver den information som ges av marknaderna, så att de som är ansvariga för industriutbyggnaden informerar, och informeras av, dem som svarar för utbyggnaden av infrastrukturen. [Lindbeck 1971, 1.]

På nationell nivå sker detta i Sverige i viss mån genom de sk långtidsutredningarna, som kan ses bland annat som en metod att insamla och sprida information om decentraliserade investeringsplaner. På lokal nivå, där behovet av sådant informationsutbyte troligen är särskilt stort, kommer detta i praktiken i stor utsträckning till stånd genom per-

sonliga kontakter mellan företagsledare och kommunalmän.

Liknande problem kan uppkomma för snabbt tillbakagående företag och orter, eftersom en infrastruktur på en ort (åtminstone i de fall då myndigheterna inte debiterar något pris för tjänsterna från infrastrukturen) kan bli underutnyttjad i samband med att ett företag plötsligt krymper eller helt försvinner. Genom ett utbyte av prognoser och planer kan det bli lättare att i god tid skaffa tillbakagående orter ersättningsindustrier. Man kan då utnyttja en eljest underutnyttjad infrastruktur. Detta kan vara en samhällsekonomisk vinst i den mån en ny infrastruktur eljest måste byggas upp på andra orter. Man kan därmed undvika en avvikelse mellan företagsekonomiska och samhällsekonomiska kostnader eller intäkter. Ett annat skäl för att genom centrala beslut skaffa fram ersättningsindustrier kan naturligtvis vara att medborgarna i ett land via politiska beslut (exempelvis om regionala subventioner), trots samhällsekonomiska förluster, vill hålla befolkningsstorleken intakt på en ort, eller i en region.

IV. Ett fjärde, i praktisk politik ibland åberopat, skäl att centralisera ekonomiska beslut är att det visat sig svårt att klara prisstabilitet i decentraliserade system. (Redan vid en så pass måttlig decentralisering av pris- och lönebildningen som genomförts i vissa östeuropeiska länder har en snabb inflation, 5—15 procent per år, i flera fall uppkommit.) Det är möjligt att prisstabilitet, åtminstone vid dagens begränsade kunskaper hos allmänheten om sambandet mellan löner och priser, inte är förenligt med den "kvasi-decentraliserade" lönebildning som i dag förekommer i västerländska samhällen inom ramen för relativt fritt opererande arbetsmarknadsorganisationer. Kanske är "krypande inflation", åtminstone tills vidare, ett pris som måste betalas för ett samhälle med fria arbetsmarknadsorganisationer, politisk demokrati och låg arbetslöshet.

Dessa svårigheter att klara prisstabiliteten i decentraliserade system har inspirerat förslag till ekonomiska system där de centrala myndigheterna *fixerar priser och löner*, medan decentraliserade enheter (företag och hushåll) individu-

ellt får bestämma kvantiteter och kvaliteter, både när det gäller "inputs" och "outputs" i produktionsprocessen. Den variant på avvägningen mellan centralisering och decentralisering är karakteristisk bland annat för den polske ekonomen Oskar Langes uppmärksammade modell för "marknadssocialism". Den påminner också i någon mån om det ekonomiska system som existerade i flera västländer under och omedelbart efter andra världskriget.

Ett par svårlösta problem med centralt fixerade priser och löner bör nämnas. Det ena är att det i praktiken visat sig svårt att förmå politiker och administratörer att sätta priser som är "rationella" utifrån någon uppställd princip — annat än möjligen hänsyn till nästa allmänna val. Som exempel kan nämnas erfarenheterna av priskontroll under fyrtioalet, dagens prisregleringar på bostads- och jordbruksområdet, men också prissystemen i de östeuropeiska länderna. Det andra problemet är att centralt priskontroll på sikt inte blir effektiv om inte också produktkvaliteten regleras centralt, vilket i praktiken kräver en centralisering också av produktionsbesluten. Att centralt bestämma att en TV-apparat skall kosta 1 500 kronor är inte någon effektiv priskontroll (på några års sikt) om myndigheterna inte också preciserar *exakt* hur apparaten skall vara konstruerad och byggt, inklusive en specificering av alla ingående material.

V. Ett femte argument för centralisering, slutligen, är en direkt omvändning av det femte tidigare anförda argumentet för decentralisering. Vissa personer önskar helt enkelt inte ett pluralistiskt samhälle; de vill i stället att samhället skall domineras av *en vilja* och *en rörelseriktning*, vilket förutsätter ett starkt centraliserat ekonomiskt system. Liksom när det gäller argumenten för pluralism som ett värde i sig är naturligtvis argumenten *mot* pluralism, dvs för maktkoncentration, en fråga om subjektiva preferenser.

2. Marknader kontra administrativa processer

Den andra "dimensionen" i vårt schema över ekonomiska system avser valet mel-

lan marknader och administrativa processer som metod att styra produktionsfaktorerna till olika användningsområden, dvs som metod för "resursallokering". Denna fråga hänger intimt samman med det tidigare diskuterade problemet om valet mellan centraliserade och decentraliserade ekonomiska system. Orsaken är att marknadshushållning är den enda kända — och med all säkerhet också den enda i praktiken möjliga — metoden att koordinera decentraliserade beslut i ekonomier med omfattande arbetsfördelning, vilket är särskilt karakteristiskt för industriländer. Utrymmet tillåter inte att här i detalj förklara varför det förhåller sig på det viset. En viss uppfattning om problemets karaktär får man emellertid genom att observera 1) att det i ett modernt industriland i dag produceras ett kolossalt stort antal olika produkter, i själva verket flera miljoner olika varor och tjänster; 2) att flertalet produkter kan produceras på ett stort antal alternativa sätt; och 3) att ett stort antal av dessa produkter — i själva verket flertalet av dem — används som insatsvaror (inputs) vid produktion av andra produkter. Detta betyder att enormt komplicerade koordinerings- och konsistensproblem uppstår för inputs och outputs både inom företagssektorn och mellan företag och hushåll. Utan marknader för varor och tjänster blir det nödvändigt att utföra denna koordinering av myriader av beslut med hjälp av en kolossal administrativ apparat ("byråkrati") — mellan och ovanför företag och hushåll.

Genom marknadssystemets högautomatiska funktionssätt sparas stora personella administrativa resurser, som i stället kan sättas in på de tidigare nämnda centrala planeringssuppgifter som ett marknadssystem, lämnat åt sig självt, aldrig kan klara: kollektiva nyttigheter, externa effekter, inkomstfördelnings- och regionproblem, ekonomisk stabilitet etc. Om representanterna för den centrala statsmakten undviker att gräva ned sig i produktions-, investerings- och konsumtionsbeslut i företag respektive hushåll, kan de i stället koncentrera sig på just de problem som marknadshushållningen inte klarar utan centralt planerade insatser.

Något mera konkret kan man om marknadshushållningen säga att den 1) via de individuella hushållens egna konsumtionsval ger företagen *information* och *incitament* att anpassa produktionen av varor och tjänster i överensstämmelse med konsumenternas egna önskemål, sådana dessa själva upplever dem; 2) via prisbildningen på varumarknad, arbetsmarknad och kapitalmarknad *allokerar* arbetskraft och kapital till de områden där den behövs för att producera dessa varor och tjänster; 3) *koordinerar* myriader av individuella ekonomiska beslut så att systemet blir *konsistent*, dvs så att de varor och tjänster som efterfrågas av företag och hushåll också finns tillgängliga — i de kvantiteter och kvaliteter som efterfrågas och vid de tidpunkter och på de platser där de behövs.

Det är viktigt att observera att dessa mekanismer inte endast verkar när det gäller redan tidigare existerande varor. De fungerar också för *nya* varor. Företagen experimenterar hela tiden fram nya produkter, som bjuds ut på marknaden. Om köpare — konsumenter eller företag — accepterar dessa produkter till priser som (minst) täcker produktionskostnaderna, kan varorna stanna kvar på marknaden; eljest försvinner de. Via ett slags "darwinistisk" överlevnadsprocess, baserad på samspelet mellan företagens initiativ och hushållens och andra företags svar — och i kombination med reklam, konsumentupplysning och informations-spridning från person till person — "bestäms" därmed produktsortimentet successivt genom en marknadsprocess. [Jenner 1966.] Marknaden fungerar alltså som en "dubbelriktad" mekanism för information, incitament och koordinering: från företag till hushåll och tillbaka till företagen igen.

Det är av intresse att konstatera att även ett så pass centralreglerat system som det sovjetiska använder marknader i viss omfattning. Detta gäller särskilt för arbetskraft och konsumtionsvaror, som båda i huvudsak fördelas genom ett slags (partiell) marknadsmekanism. I båda fallen är det emellertid i stort sett fråga om en "enkelriktad" marknadsmekanism: informationen går i huvudsak *från* företagen *till* konsumenterna men inte i motsatt riktning. Sålunda

fungerar marknadsprisbildningen för konsumtionsvaror i Sovjet främst som ett ransoneringsinstrument, medan det däremot inte går någon automatisk "feed-back" från efterfrågesidan direkt tillbaka till företagens produktionsplanering, eftersom producerade kvantiteter och kvaliteter för varor och tjänster bestäms centralt. Prisernas roll blir främst att se till att de centralt bestämda varukvantiteterna kan säljas, och att köer och väntetider inte blir "alltför" långa.⁴

Denna i förhållande till vårt land starkt begränsade användning av marknader i Sovjet är orsaken till att det blivit nödvändigt att där bygga upp ett starkt centraliserat, och därmed också byråkratiskt ekonomiskt system. Den kraftiga centraliseringen i Sovjet är alltså inte (endast) ett resultat av enskilda personers centralistiska och byråkratiska ambitioner; den är en logiskt nödvändig följd av att man i Sovjet i betydande utsträckning avstått från marknadshushållning. [Lindbeck 1971, 2.]

Den viktiga slutsatsen av vad som här sagts är just denna: *Om man vill ha ett någorlunda decentraliserat ekonomiskt system måste ekonomin i stor utsträckning baseras på marknadshushållning.* Detta är, såvitt jag förstår, de professionella ekonomernas i särklass viktigaste budskap till politiker, administratörer och allmänhet. Tyvärr tar det i regel många års intensiva studier av samhälls-ekonomiska problem för att förstå den fundamentala sanningen i detta enkla påstående; för en och annan ekonom räcker inte ens den samlade livstiden till.

3. Privat kontra kollektivt ägande

När det gäller sambandet mellan dimensionerna 1 och 2 — dvs mellan å ena sidan centraliseringsgraden och å andra sidan avvägningen mellan marknadshushållning och administrativa processer — var slutsatserna relativt enkla; man kan bygga både på väl genomarbetad ekonomisk teori och på empirisk kunskap. När man kommer in på "den tredje dimensionen", dvs ägarförhållandena, är problemet betydligt trassligare. Det är här svårt både att komma fram till teoretiskt väl underbyggda hypoteser och att

generalisera utifrån existerande empiri. Det blir därför tills vidare nödvändigt att nöja sig med vissa allmänna reflexioner, kritiskt tänkande och sunt förnuft — alltsammans ytterst bräckliga instrument för analys av svåra samhällsproblem.

En av orsakerna till svårigheterna att analysera konsekvenserna av alternativa ägarstrukturer är att ägande och äganderätt inte är någonting absolut, en gång för alla givet, utan något i hög grad *relativt*. Det rent *formella* ägandet kan genom lagstiftning utholkas så kraftigt att avkastning av och dispositionsrätt till det ägda objektet praktiskt taget helt försvinner. När man talar om "ägande" är det därför nödvändigt att utgå från ett visst givet system av lagar och förordningar som reglerar ägandefunktionerna.

Vi vet emellertid, både av teoretiska och empiriska skäl, att privat ägande (i meningen "normala" privata *ägarfunktioner* i dagens västländer) är väl förenligt med ett decentraliserat marknadssystem — såvida inte ägandet är koncentrerat till en eller några få personer (vilket för övrigt är fallet i vissa delar av världen). Orsaken är naturligtvis att ett någorlunda utspritt privat ägande är lätt att förena med kravet på självständigt agerande företag inom ramen för ett marknadssystem. I den mest renodlade varianten av decentraliserat privat ägande skulle man kunna tänka sig att *varje* individ, direkt eller indirekt, äger produktionsmedel (bland annat genom "löntagaraktier").

Det svåra och kontroversiella problemet är, som bekant, om även kollektivt ägande är förenligt med principerna för decentraliserade marknadssystem. Rent "teoretiskt", i meningen *modelltekniskt*, kan man mycket väl tänka sig att flera former av kollektivt ägande, även centralt statligt ägande, kan förenas med decentraliserade marknader för konsumtionsvaror och arbetskraft. Man kan ex-

⁴ Det är inte särskilt väl känt i vilken utsträckning existensen av efterfrågeöverskott på en viss vara påverkar myndigheterna att i nästa plan öka produktionen av just denna vara. Däremot vet vi att myndigheterna i Sovjet mycket noga studerar konsumtionsmönstret i de västerländska marknadsekonomierna.

empelvis konstruera teoretiska analysmodeller, enligt vilka flera olika statliga företag i konkurrens med varandra får i uppdrag att följa någon *allmän* beslutsregel, såsom att maximera vinsten eller att anpassa produktion så att priset blir lika med marginalkostnaden; sådana modeller har utvecklats av ekonomer som Oskar Lange och Abba Lerner. För att i sådana modeller även möjliggöra decentraliserade beslut i fråga om investeringar och nyetablering av företag, måste man anta att staten tillskapar en decentraliserad kapitalmarknad, med rätt för statliga befattningshavare att på eget initiativ både investera och starta nya statliga företag, utan att fråga centrala myndigheter.

Det är kanske enklare att tänka sig decentraliserade beslut om investeringar och nyetablering inom ramen för modeller med decentraliserade former av kollektivt ägande — där exempelvis varje företag ägs kollektivt (eller kooperativt) av de i just detta företag arbetande. Såvitt jag förstår, förutsätter emellertid detta att *nya* ägarkollektiv hela tiden kan bildas genom utbrytningar av *minoriteter* från tidigare existerande. Detta fordrar uppenbarligen också en decentraliserad kapitalmarknad, där många olika självständiga kollektiv uppträder både på utbuds- och efterfrågesidan. Däremot ger naturligtvis inte heller sådana modeller möjlighet till individuella företagarinitiativ av de *enskilda* individer som inte vill underordna sig ett kollektiv.

Den kanske viktigaste frågan beträffande kollektivt ägande är emellertid inte den *modelltekniska*, utan den mera "praktiska": Hur sannolikt är det att centralt placerade politiker och ämbetsmän, i samhällen med kollektivt ägande, i *praktiken* kommer att avstå från makt och inflytande i den omfattning som är nödvändig för att det formella kollektiva ägandet också till sitt *innehåll* skall bli decentraliserat? Med andra ord, hur sannolikt är det att centralt placerade politiker och ämbetsmän i praktiken avstår från att lägga sig i produktions-, investerings-, etablerings- och prisbeslut i kollektivt ägda företag? Det är med andra ord nödvändigt att vid diskussioner om val av ekonomiska system göra antaganden (dvs ha en teori) för

det sannolika beteendet inte endast hos företag utan också hos politiker och ämbetsmän i system med skilda institutionella förhållanden, såsom olika ägarstrukturer. Det finns en tendens i samhällsdebatten att diskutera "enskild" verksamhet kontra "allmän" (kollektiv) som om det i det senare fallet inte var *individer* — med personliga ambitioner, värderingar och fördomar — som agerar. Som en reaktion mot denna tendens får man kanske se Milovan Djilas tes att det egentligen inte finns något som borde kallas "kollektivt ägande", eftersom det i varje system alltid kommer att vara vissa *individer* som i praktiken administrerar och kontrollerar kapitalförvärf, vilket just är själva essensen med "ägande".

En annan klassisk fråga när det gäller ägarstruktur är naturligtvis om ett helt dominerande kollektivt ägande går att kombinera med politisk demokrati, dvs fri rösträtt, yttrandefrihet, fri kritikrätt etc. Även när det gäller denna fråga måste vi, tror jag, erkänna att vi inte känner svaret. Min rent personliga bedömning är att politiska val och yttrandefrihet mycket väl kan tänkas existera även vid ett omfattande (kanske till och med ett hundra procentigt) kollektivt ägande. Däremot måste det föreligga en utomordentlig risk — särskilt i system med starkt centralistiska former av kollektivt ägande — att många människor skulle bli mycket ovilliga att *utnyttja* sin yttrandefrihet, bland annat av karriärskaäl. Redan i dagens svenska samhälle finns det, enligt min bedömning, en stor motvilja bland ämbetsmän att öppet kritisera politiker och samhällets toppar: det finns inte någonting så tyst som en ämbetsman klättrande i en karriärstegen. Detta kan väntas bli ett allmänt problem i ett samhälle med endast *en* eller *ett fåtal* av varandra oberoende ägargrupper, oavsett om dessa är privata eller offentliga. I denna mening är, enligt min bedömning, en decentraliserad kapitalförvaltning, dvs decentraliserade "ägarfunktioner", en grundläggande förutsättning för att yttrandefriheten i ett samhälle skall bli ordentligt *utnyttjad*.

Kollektivt ägande anses väl i allmänhet ha den fördelen att man kan undvika stora delar av de olikheter i inkomst

som sammanhänger med avkastningen av fysiskt och finansiellt kapital. I högt utvecklade länder, som Sverige, svarar emellertid sådana inkomster för en mycket liten del av ojämnheter i inkomstfördelningen för befolkningen som helhet. Detta beror dels på att sådana kapitalinkomster utgör en ganska liten andel av den totala inkomstsumman (i Sverige cirka 10—15 procent före skatt och mindre än 5 procent efter skatt — inklusive vinster som plöjs ned i företagen) dels på att en inte oväsentlig del av dessa kapitalinkomster hamnar hos breda befolkningslager, bland annat bankspare, försäkringstagare och villaägare.

I själva verket utgörs i högt utvecklade länder med privat företagsamhet den helt övervägande delen av "kapitalinkomsterna" i dag av "begåvningsräntor" och avkastning på utbildningskapital (s k humankapital), dvs i huvudsak avkastning på investering i utbildning — tillfallande akademiker, politiker, högre ämbetsmän, företagsledare, yrkesarbetare, fria yrkesutövare, publicister, popstjärnor etc. Vi har i allt större utsträckning fått ett samhälle där både inkomster och makt sammanhänger med utbildning, energi och positionen i de offentliga och privata byråkratiska hierarkierna — i vissa fall kanske också med begåvning — snarare än med ägande av finanskapital och realkapital.

4—5. Incitament kontra ordergivning

Som tidigare påpekats är ett vanligt argument för decentraliserade ekonomiska system att de erbjuder goda möjligheter till differentierade och flexibla incitament för individer och företag.

Vad individerna (dvs i huvudsak löntagarna) beträffar förefaller incitamenten att ha främst tre funktioner: 1) att stimulera individerna till för samhället nyttiga arbetsinsatser; 2) att fördela arbetskraften på olika produktionsområden och arbetsuppgifter med bibehållen valfrihet för individen; och 3) att ge individen en stimulans till förkovran, inklusive investeringar i utbildning ("humankapital"). I utvecklade länder be-

står incitamenten uppenbarligen i hög grad av konventionella *ekonomiska* stimulanser, dvs framför allt lönedifferenser och liknande, även om andra typer av incitament — andras uppskattning, "ära", prestige och eventuellt nöjet att få kommendera andra människor — säkerligen också spelar en betydande roll.

Det är uppenbart att ekonomiska incitament för löntagare är väl förenliga med de mest skilda system för ägande. I själva verket torde lönedifferenserna, särskilt efter skatt, för närvarande vara större i flera länder med kollektivt ägande i Östeuropa (såsom Sovjet och Jugoslavien) än i de nordvästeuropeiska länderna med i huvudsak privat ägande.

Lönedifferenser kommer naturligtvis lätt i konflikt med fördelningsmässiga värderingar. Innan man tar avstånd från just de lönedifferenser som kan motiveras med incitamentskäl — andra, "historiskt" bestämda lönedifferenser finns säkerligen också — är det emellertid klokt att fråga sig vilka alternativa metoder det finns att uppnå de effekter som lönedifferenserna har. Svaret är såvitt jag förstår: *ordergivning* till den enskilde och/eller olika slags *icke-pekuniära* belöningar, såsom medaljer och utmärkelser av typen "arbetets hjälte".

Nu är emellertid möjligheterna att utforma icke-pekuniära incitament av tillräcklig styrka och flexibilitet i praktiken ytterst begränsade, annat än möjligen under korta perioder av nationell eller revolutionär entusiasm. I ett specialiserat och högt utvecklat industriland — i motsats till i samhällen bestående av små, isolerade primärgrupper av familje- eller stamtyp — är möjligheterna, enligt all tillgänglig erfarenhet, att i större omfattning *ersätta* pekuniära incitament med icke-pekuniära därför mycket små. Man kan exempelvis åberopa erfarenheter från Sovjet, Israel, Kuba och Tjeckoslovakien under olika perioder. I praktiken står valet, när det gäller löntagare, därför i huvudsak mellan å ena sidan *ekonomiska incitament* och å andra sidan *ordergivning* (med därtill knutna bestraffningsmöjligheter), såvida man inte är villig att acceptera ett samhälle med stora permanenta överskott på arbetskraft inom vissa områden i kombination med rikligt förekomman-

de vakanser inom andra, med därmed sammanhängande flaskhalsar i produktionen, troligen också stor frånvaro från arbetet.⁵

Motiv och problem beträffande ekonomiska incitament är i princip ungefär desamma när det gäller företag. Antingen ger man företagen — dvs dess ägare och/eller anställda beslutsfattare — *incitament* att producera effektivt (dvs med minsta möjliga resursåtgång) och i överensstämmelse med vissa preferenser (hushållens eller statens), eller också ger man företagen order att göra så.

6—7. Konkurrens

Rent allmänt kan man kanske säga att konkurrens är en selektionsmetod med sikte på att finna ut vem som kan göra en viss prestation mest effektivt. Utan konkurrens är det i praktiken också svårt att få en måttstock på vad som överhuvudtaget kan åstadkommas.

Vid en mera ingående diskussion om konkurrensens roll i samhället är det viktigt att skilja på konkurrens mellan företag och konkurrens mellan individer.

Konkurrens *mellan företag* anses i allmänhet fylla tre centrala funktioner: 1) att stimulera, ja tvinga, företag till effektivitet och till att ta hänsyn till köparnas önskemål (vilket lättare kan nonchaleras av ett monopol, särskilt om monopoliet dessutom inte arbetar på en marknad eller inte är intresserat av sin lönsamhet); 2) att stimulera företag att utveckla och lansera nya och, från köparens synpunkt, bättre produkter; och slutligen 3) att pressa priserna ned mot styckkostnaderna. Med andra ord: konkurrensens roll när det gäller företag är främst att förmå dessa att på ett effektivt och kreativt sätt anpassa produktionen efter de signaler som prissystemet ger beträffande efterfrågan och produktionsmöjligheter, samt att öka prisernas informationsinnehåll (genom att tvinga ned dem till en nivå där de approximativt återspeglar produktionskostnaderna).

Att ett ekonomiskt system, som vårt, i hög grad bygger på konkurrens innebär naturligtvis inte att det saknas *planering* i systemet. Dels existerar det decentraliserad planering *inom* företagen; ett

marknadssystem kan ses just som ett system för *decentraliserad planering*. Dels sker en omfattande central planering på *andra* områden än när det gäller produktions- och investeringsbeslut, såsom inom de tidigare nämnda områdena för samhällspolitik: offentlig infrastruktur, fördelningspolitik, stabiliseringspolitik, miljöpolitik, utbildningspolitik etc. Marknadshushållningens och konkurrensens principer är i själva verket väl förenliga med central planering så länge denna planering inte gäller direkta produktionsbeslut i individuella företag (vad som tidigare kallades "central produktionsplanering"), och så länge planeringen inte baseras på fysiska regleringar eller starkt selektiva subventioner.

Frågan om konkurrens *mellan individer* är ett betydligt mera komplicerat problem. De vanligaste argumenten för konkurrens mellan individer är, förefaller det, ungefär desamma som när det gäller konkurrens mellan företag: att konkurrens stimulerar individernas prestationer — ett argument som uppenbarligen även spelar stor roll utanför den ekonomiska sfären, såsom inom skola, kulturliv och idrott. Huvudargumenten *mot* konkurrens i den allmänna debatten tycks i regel vara psykologiska och etiska, och därför svåra att väga mot de ekonomiska argumenten för konkurrens: att konkurrens "deformerar" individens personlighet, och kanske särskilt att en del av dem som misslyckas i konkurrensen kan ta psykisk skada av detta — och eventuellt på längre sikt i själva verket också komma att prestera *mindre* än de skulle ha kunnat i en mindre konkurrensbetonad miljö.

Det är troligt att de flesta är ense om att det ligger både sanning och tyngd i dessa argument mot konkurrens mellan individer. Situationen kompliceras emellertid av att många människor uppenbarligen också finner konkurrens stimulerande. Det är exempelvis intressant att konstatera att när folk själva fritt får

⁵ Tvångskommenderingen av poliser till Stockholm 1972 är ett illustrativt exempel. Eftersom myndigheterna inte var villiga att ge en (tillräcklig) ekonomisk stimulans för att tjänstgöra i Stockholm — för att kompensera olägenheterna av tjänstgöring i huvudstaden — återstod endast tvångskommendering (ordergivning).

välja vad de skall syssla med — dvs på fritiden — så ägnar de sig i stor utsträckning åt spel och lekar med ett utpräglat inslag av just konkurrens — från sport till sällskapsspel. Kanske ligger de moraliska och psykologiska problemen med konkurrens mellan individer inte så mycket i konkurrensen "som sådan", utan i att konkurrens ibland förs med moraliskt klandervärda *metoder* och att konkurrens i yrkesliv och skola i vissa fall kan få förödande ekonomiska, sociala och/eller psykologiska *konsekvenser* för en del individer ("de utslagna"). Ett "civiliserat" samhälle kan emellertid göra mycket för att motverka både "omoraliska" metoder i konkurrensen och förödande konsekvenser för enskilda individer, bland annat genom olika socialförsäkringssystem.

Huvudargumentet för konkurrens, mellan individer är emellertid troligen att konkurrens är den enda kända metoden att med bibehållen valfrihet för individen fördela arbetsuppgifter i samhället efter de enskilda individernas kvalifikationer. Det "konkurrensfria" samhället är ett samhälle där var och en antingen föds till en viss befattning — såsom i ett extremt klassamhälle, där skomakarens son blir skomakare och godsägarens blir godsägare — eller får sitt arbete genom ett slumpförfarande, såsom lottdragning. I det "öppna" samhället, med stor ständs- och yrkes-cirkulation, där den enskildes *kvalifikationer* skall avgöra vem som skall få en viss befattning, kommer fördelningen av arbetsuppgifter med nödvändighet att ske just genom konkurrens. Det öppna samhället kan därför, i motsats till det slutna klassamhället, väntas vara ett utpräglat konkurrenssamhälle.

När färgade i USA, och kvinnor i många länder, i dag kräver att diskriminering på grund av hudfärg och kön skall elimineras, är detta i grunden ett krav att *alla* — oavsett hudfärg och kön — skall få vara med om att konkurrera om samtliga arbeten i samhället. Kravet på att radera diskriminering är alltså, liksom kravet på att klassamhället skall raderas, egentligen ett önskemål om att konkurrenssamhällets domäner skall utsträckas till alla samhällsgrupper: konkurrens på så lika villkor som möjligt för alla.

8. Internationalisering kontra autarki

Den åttonde och sista dimensionen i vårt diagram över ekonomiska system gäller graden av integration i det internationella ekonomiska systemet. Huvudargumentet för att inlemmas i det internationella ekonomiska systemet grundas som bekant på effektivitetssynpunkter, såsom att utnyttja arbetsfördelningens fördelar och att snabbt få ta del av teknik och annan "know-how" i andra länder. Betydelsen härav för ett lands effektivitet beror naturligtvis i stor utsträckning på landets, eller rättare sagt den nationella marknads, storlek. Dessa fördelar får emellertid "betalas" med ett ökat beroende av den ekonomiska utvecklingen i omvärlden — när det gäller konjunkturner, tillväxt, preferenser och det allmänna intellektuella och kulturella klimatet. Valet mellan autarki och internationalisering av den inhemska ekonomin är därför en av de viktigaste frågorna för ett land när det gäller individens allmänna levnadsförhållanden. Bland annat kommer en internationalisering av ett lands näringsliv i regel att betyda att de inhemska företagens makt (i meningen marknadskontroll) blir betydligt mindre än i autarkiska system, där antalet konkurrenter vanligen är betydligt mindre.

I praktiken har som bekant (särskilt små) länder med decentraliserade marknadssystem och privat företagsamhet tenderat att bli starkt internationaliserade ekonomier, medan centraliserade administrativt reglerade system med kollektivt ägande tenderat mer åt det autarkiska hållet. Ett av skälen är sannolikt att central kvantitetsplanering är utomordentligt svår att genomföra i ett starkt internationaliserat land, eftersom så många faktorer då kommer att ligga utanför de centrala myndigheternas kontroll. Ett annat skäl är säkerligen att världsmarknaden hittills dominerats av länder med privat företagsamhet och att länder med kollektivt ägande inte önskat bli starkt beroende av privata företag och regeringar i länder med sådana företag.

Konsistensproblem

Det bör ha framgått av den föregående analysen att de olika institutionerna och mekanismerna för ekonomiskt beslutsfattande hänger intimt samman. En första elementär synpunkt vid ställningstaganden beträffande ekonomiska system är då att man bör undvika kombinationer av institutioner/mekanismer som är svåra att förena med varandra och med de krav som ställs på funktionsdugligheten hos ett ekonomiskt system. Det är därför mindre lämpligt att, som ofta sker i den politiska och ideologiska debatten, ta ställning till en viss aspekt, eller "dimension", i isolering. Vissa kombinationer kan rent av vara logiskt oförenliga ("inkonsistenta"). Man kan alltså inte välja vilken kombination som helst utefter de åtta olika dimensioner som diskuterats ovan. Några exempel i anslutning till den föregående diskussionen illustrerar detta.

Det exempel som särskilt behandlats i denna uppsats är valet av position inom å ena sidan dimension 1 (centraliseringsgraden) och å andra sidan dimension 2 (avvägningen mellan marknader och administrativa processer vid resursallokering); man kan inte samtidigt både kräva ett decentraliserat ekonomiskt beslutsfattande och ta avstånd från marknadshushållning, som är den enda kända metoden att koordinera decentraliserat beslutsfattande i samhällen med utpräglad arbetsfördelning. Inte heller kan man i praktiken uppnå en decentraliserad marknadshushållning, med valfrihet för löntagarna beträffande yrke och arbetsplats, om man tar avstånd från ekonomiska incitament för enskilda individer — en konflikt mellan å ena sidan dimensionerna 1 och 2, och å andra sidan dimension 4. Lönedifferenser, eller andra liknande skillnader i arbetsvillkor, är nämligen i praktiken den enda effektivt fungerande metoden att styra arbetskraft till olika yrken under bibehållen valfrihet för den enskilde arbetstagaren. Alla dessa problem är *generella* för ekonomiska system oavsett ägarstrukturen.

Likaså kommer man naturligtvis i svårigheter om man i ett system baserat på privat ägande tar bort ekonomiska incitament för företag och företagande — dvs vinster och förväntningar om fram-

tida vinster — en konflikt mellan dimensionerna 3 och 5.

Ett mera svårbedömt problem, om vilket jag i diskussionen ovan inte nådde några särskilt precisa slutsatser, gäller möjligheterna att i praktiken kombinera kollektivt ägande med en decentraliserad beslutsfattning. Med andra ord: det är vanskligt att uttala sig om sannolikheten för att ett omfattande kollektivt ägande skall gå att förena med decentraliserad beslutsfattning beträffande produktion, investeringar, nyetablering etc. Det är emellertid frestande att säga att sannolikheten bör vara större ju mera decentraliserat det formella kollektiva ägandet är.

Ett vidare perspektiv

Ett studium av de institutioner och mekanismer som utgör ett "ekonomiskt system" är naturligtvis endast ett första steg när man skall välja bland alternativa system. I "sista hand" får man sannolikt räkna med att det är *innehållet* i de beslut som fattas som blir avgörande när olika personer tar ställning till valet av ekonomiskt system. Detta innehåll, dvs "resultatet" för individernas välfärd av ett visst ekonomiskt system, bestäms också av de värderingar och mål som styr de individer som fattar viktiga beslut. Att klargöra sambandet mellan å ena sidan institutioner/mekanismer och å andra sidan beslutens innehåll skulle emellertid fordra en långt mer ingående analys än som varit möjligt i denna uppsats. Man skulle bland annat behöva gå in på frågor om vilka slags *människor* som kan väntas få ett avgörande inflytande i strategiska institutioner i olika ekonomiska system. Därmed kommer man nödvändigtvis in på problem om det *politiska* systemets organisation, och möjligheten att kombinera vissa ekonomiska och politiska system med varandra. Den svåra frågan har endast kunnat antydast i denna uppsats.

Avslutningsvis kan det vara motiverat att återkomma till den i inledningen nämnda frågan om användbarheten av begreppsparet kapitalism och socialism som ett grovt sätt att karakterisera "huvudinriktningen" i ett ekonomiskt system. Det bör ha framgått med stor tydlighet

av analysen att dessa begrepp har ett mycket begränsat värde också som grova approximationer. Om man nödvändigtvis vill ha ett grovt sammanfattande uttryckssätt att karakterisera de ekonomiska systemen i olika länder skulle jag vilja peka på möjligheten att som ett alternativ till begreppsparet kapitalism och socialism mot varandra ställa decentraliserade och centraliserade samhällen — eller, något allmännare, "pluralistiska" och "monolitiska" samhällen.

Referenser

- Euken Walter, [1948], "On the Theory of the Centrally Administrated Economy: An Analysis of the German Experiment", *Economica*, New Series Vol vol XV, Nu 58 och Nu 59.
- Jenner R. A., [1966], "An Information version of Pure Competition", *Economic Journal*, vol 76.
- Lindbeck, Assar, [1971,1], "Konkurrens, planering och effektivitet", i *Samhällsekonomisk Politik*, kap 2, Stockholm.
- [1971,2] *The Political Economy of the New Left*, New York. (Svensk upplaga 1970.)
- (red.) *Ekonomiska System* [1971], Stockholm.